

Reconstituirea realității Gulagului prin
digitalizarea jurnalului detenției lui Alexei Marinat
(Reconstructing the Gulag Reality by Digitizing
Alexei Marinat’s Detention Diary)

S V E T L A N A M E L N I C *

Abstract: Perceived through the lenses of the author’s torture and incarceration, Alexei Marinat’s confessional literature provides the reader with a legacy: the right to freedom and to remembrance, the restitution of Gulag reality. The memoirs of the diarist A. Marinat tend to show the full extent of the phenomenon of alienation from the perspective of a survivor who managed to record the terrible realities of communist persecution, recovering the memory of the communist Gulag and acting as a true advocate of the individuals who suffered from this regime. This paper will give an overview of A. Marinat’s Gulag “model”, related to the famous studies of literary critics and historians such as Leona Toker, Anne Applebaum, likewise reflecting the contribution of the memorialists Aleksandr Solzhenitsyn, Varlam Shalamov, Eufrosinia Kersnovskaya to the knowledge and awareness of the Gulag literature. The fundamental relevance of the digitization of A. Marinat’s memoirs will also be examined, analysing the way the digital technologies serve to reconstruct the history and reality of the Gulag.

Keywords: *Gulag, confession literature, diary, digital humanities, carceral writing, digitalization, communist oppressive regime, incarceration, survivor*

Spațiul românesc din Basarabia a suportat o serie de evenimente dezasastroase și de strict impact în secolul XX. O parte dintre acestea au făcut obiectul unor controverse și intense dezbateri, legate în principal de perioada în care Basarabia a suportat regimul totalitar al Rusiei Sovietice. Distrugerea în masă din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și politicile brutale puse în practică de structurile opresive comuniste au dus la dislocarea economică pe scară largă, la suferința colectivă și pierderea de vieți omenești. O mare parte din această filă de istorie a țării, marcată de represiunile în masă asupra populației, a fost ascunsă de lumea exterioară și prezentată publicului larg într-o formă distorsionată.

* Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova.

Literatura memorialistică basarabeană publicată după 1990 aduce la lumină atrocitățile regimului opresiv, asasinatele, Gulagul și tortura, reușind să consemneze și să „vindece” această perioadă de traumă și ruptură istorică. O analiză minuțioasă a textelor, jurnalelor, filmelor și documentelor memorialistice majore, inclusiv a lucrărilor lui Varlam Șalamov, a *Arhipelagului Gulag* de Aleksandr Soljenițin, a literaturii de samizdat a Eufrosiniei Kersnovskaya, a mărturiile și arhivele video și digitale ale diaristului Alexei Marinat, cu menținerea proporțiilor de rigoare, explorează căile și consecințele traumatice ale Gulagului, care continuă să reverbereze în arta, politica și cultura contemporană. În mod esențial, nimic nu poate combina mai reușit punctele forte ale practicilor de cercetare din istorie, studiile de memorialistică și lingvistica computațională decât *digital humanities*, care pun la dispoziția publicului larg o abordare fundamentală în cercetarea și studiul critic al literaturii Gulagului. *Digital humanities* angajează, pe lângă practica critică a contextualizării textului, și exercițiul textualizării contextului: „citirea” evenimentelor istoriei și culturii ca parte a producției literare și artistice. În acest context, tehnologiile digitale, deopotrivă cu disponibilitatea sporită a mijloacelor de stocare electronice, le permit cercetătorilor să digitalizeze vasta istorie și literatură a omenirii.

În prezent, discuțiile despre literatura memorialistică a Gulagului par să se desfășoare în două direcții generale. Pe de o parte, există un interes crescut pentru memoriile și jurnalele digitalizate, pentru diferitele forme prin care literatura confesivă este împărtășită prin intermediul noilor tehnologii electronice și multimedia. Pe de altă parte, există o preocupare susținută privind *conservarea* memoriei traumatice în forma originală și incontestabilă a acesteia, în special păstrarea documentelor istorice autentice în arhive naționale și muzee istorice.

Deși aceste inițiative de reconstituire a istoriei nu se exclud reciproc, organele de conducere din Federația Rusă continuă să limiteze accesul publicului larg la documente de valoare, acestea fiind depozitate în arhive independente ale sindicatelor comerciale și profesionale, ale organizațiilor sociale și instituțiilor religioase, precum *Memorialul*, Arhiva Poporului, Arhiva Saharov etc. Multe dintre documentele istorice privind victimele represiei se află în posesia arhivei *Memorialul*, niciunul nefiind predat arhivei federale publice¹. Istoricul Patricia Kennedy Grimsted publică un studiu cuprinzător în acest sens, reliefând imensitatea documentelor istorice nestudiate, stocate în arhivele-trofeu rusești după al Doilea Război Mondial. Printre materialele istorice de valoare se află și înregistrările administrației NKVD privind oponenții regimului comunist, administrarea principală a lagărelor de reeducare prin muncă, Gulagul și deportările, arhiva documentației tehnice și științifice, a

¹ P.K. Grimsted, *Archives of Russia Seven Years After: „Purveyors of Sensation” or „Shadows cast to the Past”*, Cold War International History Project, Washington, 1998.

înregistrărilor sonore, alcătuind arhiva de stat a documentelor tehnice și media a Federației Ruse. Importanța acestor materiale nu trebuie subestimată în ceea ce privește reabilitarea memoriei colective a indivizilor aflați sub regimul sovietic opresiv. Accesul publicului și cercetătorilor la aceste materiale elocvente cu referire la sistemul de represiune comunistă, încarcerare și tortură socială ar plasa Gulagul pe aceeași treaptă de înregistrare a genocidului și memoriei sociale opresive ca și Holocaustul nazist. Cu părere de rău, Gulagul este în continuare mai puțin studiat, publicul fiind într-o permanentă căutare de noi victime ale sistemului totalitar.

În condițiile administrării prudente a materialelor istorice de valoare, institutul american de conservare a documentelor recurge la metode inovative de stocare a acestora. Fără a minimaliza rolul timpului consacrat, costul întreținerii documentelor și indexarea minuțioasă a materialelor valoroase, trebuie reținut, totuși, că digitalizarea documentelor este o prioritate pentru instituțiile de arhivistică, muzee și portaluri de memorie colectivă, deși majoritatea acestor eforturi de digitalizare sunt relativ mici. Odată digitalizat, materialul istoric îmbracă o formă electronică ce nu este supusă deteriorării în timp, funcția de *backup* asigurând păstrarea formatului electronic al documentelor în afara spațiului fizic al instituției, ceea ce îi asigură continuitate și consistență, eliminând uzura fizică propriu-zisă. În acest sens, Biblioteca Congresului din Statele Unite ale Americii² dispune de o colecție electronică vastă de memorii și jurnale, digitalizarea resurselor valoroase fiind sincronizată între diferite biblioteci ale lumii. Bibliotecile digitale constituie mecanisme de conservare a memoriilor, a conținutului pentru utilizarea de către generațiile viitoare. Prin urmare, „menținerea unei bune calități în procesul de digitalizare este de cea mai mare importanță”³.

Întreținerea și actualizarea digitală a documentelor memorialistice oferă oportunitatea de a le cerceta, de a învăța din istorie și de a analiza formele pe care le-a îmbrăcat dictatura, de a face comparații și a trasa valențe comune între experiențe carcerale similare din diferite timpuri ale istoriei, cu impact asupra alienării, suferinței victimelor regimului opresiv.

În acest studiu ne vom referi preponderent la aparatul tehnologic și electronic al arhivării, care în ultimele decenii a cunoscut transformări semnificative din punctul de vedere al digitalizării documentelor istorice. Perceperea arhivării drept mediu de păstrare a memoriei colective poate oferi perspective valoroase în provocările contemporane ale luptei pentru reconstituirea trecutului. Utilizarea instrumentelor software moderne facilitează prezervarea istoriei. Visul de a digitaliza vasta cunoaștere a omenirii și de a o

² www.digitalpreservation.gov.

³ K.P. Sankar *et al.*, „Digitizing a Million Books: Challenges for Document Analysis”, în H. Bunke, A.L. Spitz (eds.), *Document Analysis Systems VII: 7th International Workshop*, Nelson, New Zealand, 2006, p. 427.

face disponibilă online devine acum o misiune realizabilă⁴. Raportat la necesitatea reconstituirii realității Gulagului, materialul digitalizat impune, desigur, o anume ordonare. Bine structurată, în acest sens, este pagina web a proiectului Eufrosiniei Kersnovskaya, intitulat „Cât valorează o viață de om?”, congruent cu titlul lucrării fundamentale a autoarei⁵. Constituind un exemplu elocvent de digitalizare a istoriei Gulagului, memoriile scriitoarei sunt structurate în caiete, albume și sub formă de ilustrații. O parte importantă a proiectului o formează prezentarea versiunii electronice complete a lucrării. Infuzia elementului biografic trăit este sesizată în versiunea de samizdat a memoriilor Eufrosiniei Kersnovskaya, acestea reprezentând desene însoțite de însemnările autoarei privind tiparul unor existențe reale, experiențe ale Gulagului sovietic.

„Întoarcerea din Arhipelag. Narațiunile supraviețuitorilor din Gulag” este prima cercetare istorică cuprinzătoare și o analiză critică a vastului corp de literatură narativă despre Gulagul sovietic. Leona Toker organizează și caracterizează atât narațiunile fictive, cât și memoriile supraviețuitorilor. Scriitoarea reflectează asupra scrierilor și mărturiilor care aruncă o lumină asupra aspectelor voalate ale regimului totalitar, asupra dezumanizării și atrocității. Identificarea temelor-cheie care derivă pe parcursul lucrării sunt arestarea, etapele procesului de condamnare, închisoarea, lagărele de muncă, exilul, evadarea, pedeapsa specială, posibilitatea dezertării sau lipsa acesteia. Leona Toker reflectează asupra contextelor istorice, politice și sociale ale memoriilor și a imperativului etic și estetic pe care acestea îl îndeplinesc. Însemnările scriitoarei oferă o perspectivă extraordinară asupra experiențelor prizonierilor din sistemul penal sovietic. O atenție deosebită este acordată scrierilor lui Varlam Șalamov și ale lui Aleksandr Soljenițin, dar sunt abordate multe lucrări mai puțin cunoscute în Occident, în special ale femeilor.

Emily D. Johnson a tradus și a editat o colecție fascinantă de scrisori aparținându-i lui Arsenii Formakov⁶, un poet rus leton, romancier și jurnalist, care a parcurs două perioade în lagărele sovietice de muncă, 1940-1947 în Kraslag și 1949-1955 în Kamyshtag și Ozerlag. Această corespondență, pe care Formakov a trimis-o acasă familiei sale din Riga, le oferă cititorilor o primă informație despre funcționarea sistemului penal sovietic și mărturisește despre greutățile vieții cotidiene pentru prizonierii letoni din Gulag.

Aceeași literatură a Gulagului constituie principalul domeniu de cercetare al lui Andrea Gullotta (Universitatea din Glasgow), care a publicat extensiv pe această temă și a propus conceptele de „literatură a represiunii sovietice” și „memorialistica lagărului”. Prima carte a scriitorului explorează

⁴ *Ibidem*, p. 425.

⁵ www.gulag.su.

⁶ A. Formakov, *Gulag Letters*, trad. de E.D. Johnson, Yale University Press, New Haven, 2017.

lucrările unor poeți și scriitori deținuți în lagărul de la Solovki și activitatea de publicare în cadrul acestuia între anii 1923 și 1930. Andrea Gullotta a cercetat și un nou concept-cheie pentru studierea întregului corpus de literatură a Gulagului sub o perspectivă de *gen*, Poezia Gulag – poezie orală compusă în lagărele sovietice, traume și forme ale acesteia în literatura Gulagului. De asemenea, autorul abordează și teme ca umorul în Gulag, probleme autobiografice legate de scrierea în lagărul sovietic, semnând, pe de altă parte, și articole dedicate unor autori precum F. Dostoievski, V. Grossmann, V. Șalamov, A. Soljenițin și N. Zabolotkii. Fascinat de relația dintre puterea de stat și literatură, autorul este interesat de cercetarea literaturii samizdat, a literaturii ruse contemporane și înființează, împreună cu Claudia Criveller (Universitatea din Padova), un jurnal internațional intitulat *Avtobiografija*⁷.

Păstrarea în format textual sau scriptic a tezaurului documentar generează probleme legate de volumul tot mai mare al înregistrărilor. Raportat, astfel, la tezaurul memoriilor Gulagului, acestea sunt deseori pierdute prin sertarele sau arhivele individuale ale moștenitorilor autorilor. Drept urmare, numărul acestor documente memorialistice se diminuează, accesul la documente fiind foarte restrâns și chiar imposibil din punctul de vedere al informării publicului larg despre existența acestora sau chiar luând în considerare impedimentul spațiului de accesare, în cazul în care colecția se află la mii de kilometri.

Întregul proces de digitalizare a unui document constă în mai multe etape, cum ar fi achiziționare/obținerea documentului, scanarea, procesarea imaginilor, verificarea calității și *web hosting*-ul. Aceste etape au fost minuțios urmate de creatorii paginii web <http://www.gulag.online>, care le-au asigurat vizitatorilor posibilitatea de face un tur virtual într-un lagăr de reeducare prin muncă, de a explora elemente autentice din viața deținuților politici din Gulag. De asemenea, site-ul oferă materiale și articole documentare privind persecuția colectivă, reliefând biografii diverse ale disidenților, tipurile de persecuții sovietice împotriva cetățenilor, mărturiile fiind selectate de cercetători din cadrul Institutului pentru Studierea Regimurilor Totalitare. Documentele ilustrează diverse forme ale represiunii sovietice și ale lagărelor Gulagului, acestea reprezentând o selecție de elemente cartografiate înregistrate în timpul expedițiilor, materiale de arhivă și obiecte și documente care aparțin unor supraviețuitori individuali ai regimului opresiv.

Memoriile și jurnalele sunt instrumente inestimabile pentru înțelegerea unei perioade istorice. Evenimentele de după anii '90 vin să ștergă praful de pe memoriile tenebroase ale deportărilor comuniste, reconstituind evenimentele Gulagului sovietic afectate de trecerea timpului. Formatul electronic al memoriilor nu permite valoroaselor documente să cadă în obscuritate. Nicio

⁷ www.avtobiografija.com.

amintire nu trebuie să fie abandonată în timp, acesta fiind imperativul principal al digitalizării.

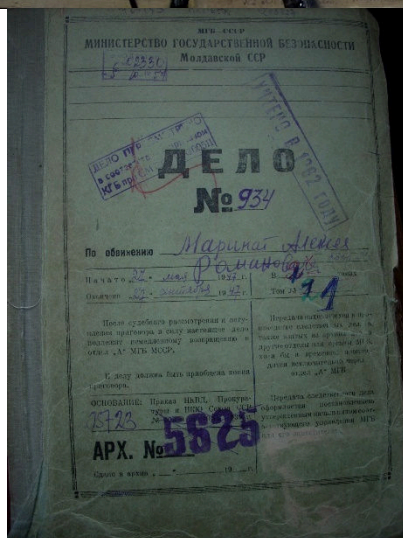
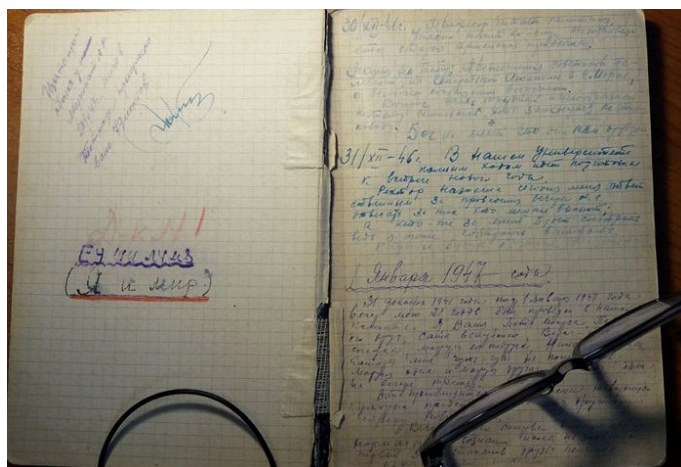
Digitalizarea acestor materiale documentare nu presupune neapărat accesul direct, nelimitat și nerestricționat la bazele de date electronice. Duplicarea, copierea acestora de către public este deseori limitată de politicile de stat care reglementează accesul la informații. De fapt, formatul electronic generează o serie de provocări, precum schimbarea rapidă a tehnologiilor informaționale, fragilitatea suporturilor de stocare a datelor, în consecință, fragilitatea datelor propriu-zise, duplicarea materialelor pe servere sau pagini web. Digitalizarea presupune ca datele să „migrez” periodic pe suporturi digitale actualizate, paginile web să fie mereu actualizate și să corespundă noului format sau cerințelor noilor aplicații. În aceste condiții, jurnalul digitalizat al memorialistului basarabean Alexei Marinat redă dramatismul și atmosfera unui document nonfictiv, în care sunt înregistrate cu acuratețe mărturiile unui supraviețuitor al regimului comunist al torturii:

Lagărele speciale pentru deținuții politici au fost o invenție a lui Beria. Și, iată, acesta, cu nr. 7, codificat *Ozerlag*, a fost înființat în februarie 1949, unde am fost adus și eu și unde mi-am început cariera de pușcăriaș – *lagărnic*, cum i se spunea pe rusește. Și, spre deosebire de lagărele de drept comun, lagărul nostru era socotit de muncă silnică, cu regim sever, unde se lucra câte 12 ore pe zi. Și era păzit de unități militare ale KGB-ului, cu soldați instruiți anume, cărora în fiecare zi li se băga în cap că ei păzesc pe cei mai înrăiți dușmani ai puterii sovietice și ai ideologiei comuniste⁸.

„Mesajul fotografic este un mesaj continuu”, afirmă Roland Barthes⁹. Prin definiție, conținutul unui mesaj fotografic reprezintă realitatea literară, un mesaj fără cod, din care putem extrage imediat un corolar important. Digitalizarea documentelor oficiale de condamnare și încarcerare lansează un apel la însemnarea cronologică a vieții deținutului politic Alexei Marinat, la reconstituirea istoriei „reeducării” comuniste. „Fotografierea” literaturii memorialistice legate de spațiul concentraționar a reconfigurat interpretarea Gulagului românesc din spațiul basarabean: pe de o parte, aceasta reprezintă o sursă istorică plauzibilă cu o particularitate morală specială, iar pe de altă parte, supusă subiectivității, reprezentarea fotografică reușește să surprindă aspectele infernului comunist. Recuperarea integrală a acestor pagini scrise cu durere, nostalgie, repulsie și dispreț reflectă căutarea unei noi identități, o tentativă de consemnare minuțioasă a istoriei.

⁸ A. Marinat, *Călătorii în jurul omului*, Prut Internațional, Chișinău, 2004, p. 77.

⁹ R. Barthes, *Image Music Text*, trad. în engleză de Stephen Heath, Fontana Press, Londra, 1977, p. 17.

Destinat terorii și exploatării umane, Gulagul a fost conceput, în mod vădit, și pentru reeducarea și umilirea deținuților, „dușmani” ai regimului sovietic comunist, favorizând astfel dezumanizarea ostaticilor în ochii gardienilor și birocraților din lagărele de muncă. De fapt, aceasta s-a dovedit a fi o combinație ideologică extrem de puternică. Jurnalul lui Alexei Marinat descrie această evoluție a sistemului concentraționar comunist, pornind de la ignorarea umanității și individualității deținuților și necesitatea copleșitoare de a îndeplini proiectul ideologic infernal. „S-au auzit împușcăturile. Am căzut... Dar de ce nu mă doare nimic? N-a nimerit niciun glonte? O să tragă a doua oară în mine?... Nu, nu se dă nicio comandă. Pur și simplu au alergat spre mine

și au început să mă bată, toți cei șapte soldați, cu cizmele în cap, pe sub coaste, îmi săreau pe spinare... apoi mi-am pierdut cunoștința”¹⁰, mărturisește scriitorul.

Paul Hollander, sociolog american preocupat de studiul comunismului, subliniază faptul că dictatura est-europeană a fost importată în totalitate din exterior, având un caracter impus, „deosebit de detestabil și străin, întrucât se ciocnește cu valorile, tradițiile și sentimentele naționaliste din întreaga regiune”¹¹. Lucrare consacrată în literatura detenției comuniste, *Gulagul. O istorie* constituie fundamentul acestei afirmații, oferind prilejul unor analize ale experiențelor traumatiche. Monografia scriitoarei Anne Applebaum pătrunde în mecanismele conducerii comuniste de după război și reușește să îndeplinească evenimentele istorice inerente regimului ideologic propagandist cu memoriile disidenților. Capitolul 22 al lucrării¹², intitulat, sugestiv, „Apogeul complexului industrial de lagăre”, înfățișează această perioadă pe jumătate uitată din istoria sovietică, exprimând formula opresiunii totalitare comuniste față de deținuții Gulagului. În memoriile sale, Alexei Marinat schițează propriile interpretări ale coordonatelor ideologiei comuniste și reevaluează realitățile structurilor puterii. Literatura confesivă a diaristului revitalizează imaginea Gulagului sovietic, încorporând o notabilă dimensiune valorică pentru gândirea captivă a unui *homo sovieticus*, având în vedere natura subiectului care nu a acceptat înregimentarea:

Sunt chemat la șeful lagărului, la biroul său din zonă. Șeful lagărului nu este un profesionist de Interne – e un ofițer de marină... Mi-a arătat să șed pe scaun... Are unele informații despre mine. O să mă bage la carceră că scriu ceva în niște caiete, ceea ce este strict interzis. O să mă trimită la o colonie disciplinară!¹³

Asemenea *Arhipelagului Gulag* de Aleksandr Soljenițin¹⁴, care descrie caravanele robilor, jurnalul lui Alexei Marinat dă culoare narațiunii istorice prin înregistrarea de memorii individuale derivate din sute de interviuri din lagărele de reeducare: Jora Krasikov, Iakov Goldman, Alexandrina Kavalerova etc.

Iakov Goldman îmi citește seara lecții din literaturile antice. Eu continui să scriu *Zilnicul Naturii*, în care îmi notam biografiile celor mai interesanți oameni: erau o parte din ei care au făcut revoluția în Rusia și stăteau în lagăre din 1937; alții au luptat împotriva revoluției... Pe baronul Șnaider l-au

¹⁰ A. Marinat, *op. cit.*, p. 81.

¹¹ P. Hollander, „Anne Applebaum, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe 1944-1956*”, *Springer Science and Business Media*, New York, 2013, p. 328.

¹² A. Applebaum, *Gulagul. O istorie*, trad. din engleză de V.O. Palcu și S.-G. Vărzan, Humanitas, București, 2011.

¹³ A. Marinat, *op. cit.*, p. 90.

¹⁴ A. Soljenițin, *Arhipelagului Gulag*, traducere de Nicolae Iliescu, Univers, București, 1997.

capturat serviciile secrete sovietice în Viena... Care a fost interesul serviciilor secrete sovietice pentru baronul Șnaider o știa numai el...¹⁵

Digitalizarea acestor memorii – documente cu putere literară și imaginativă specială care oferă prilejul unor evaluări de ansamblu ale realităților unei epoci opresive „deraiate” de la un curs firesc al dezvoltării naționale autohtone – va deveni ulterior cheia supraviețuirii luărilor de poziție antistaliniste.

Bibliografie

- Applebaum, Anne, *Gulagul. O istorie*, traducere din engleză de V.O. Palcu și S.-G. Vărzan, Humanitas, București, 2011.
- Barthes, Roland, *Image Music Text*, trad. în engleză de Stephen Heath, Fontana Press, Londra, 1977.
- Formakov, Arsenii, *Gulag Letters*, trad. de E.D. Johnson, Yale University Press, New Haven, 2017.
- Grimsted, Patricia Kennedy, *Archives of Russia Seven Years After: „Purveyors of Sensation” or „Shadows cast to the Past”*, Cold War International History Project, Washington, 1998.
- Hollander, Paul, „Anne Applebaum, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe 1944-1956*”, *Springer Science and Business Media*, New York, 2013, pp. 328-331.
- Marinat, Alexei, Marinat, *Călătorii în jurul omului*, Prut Internațional, Chișinău, 2004.
- Sankar, K. Pramod *et al.*, Sankar *et al.*, „Digitizing a Million Books: Challenges for Document Analysis”, în H. Bunke, A.L. Spitz (eds.), *Document Analysis Systems VII: 7th International Workshop*, Nelson, New Zealand, 2006.
- Soljenițin, Aleksandr, *Arhipelagul Gulag*, traducere de Nicolae Iliescu, Univers, București, 1997.

Resurse Web

www.avtobiografija.com
www.gulag.online
www.gulag.su

¹⁵ A. Marinat, *op. cit.*, p. 78.